

دانشگاه فرهنگیان
دوفصلنامه علمی
نظریه و عمل در تربیت معلمان
سال نهم، شماره پانزدهم، بهار و تابستان ۱۴۰۲

مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در کلاس‌های مجازی در عصر کرونا: چالش‌ها
و راهکارها
(تجربه زیسته معلمان، والدین و متخصصان تربیت)

کمال نصرتی هشی^۱
محمدرضا برزگر پیرالقر^۲

چکیده

هدف پژوهش، بررسی وضعیت و چالش‌ها در ارتباط با مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در کلاس‌های مجازی در عصر کرونا و دستیابی به راهکارهای تجربه شده توسط معلمان و والدین و متخصصین تربیت جهت افزایش مسئولیت‌پذیری کودکان بود. در این پژوهش با استفاده از روش پدیدارشناسی، در گام اول مصاحبه‌ای از ۲۱ معلم شهر اردبیل درباره شناسایی چالش و مشکلات موجود در بحث مسئولیت‌پذیری انجام گردید که اکثریت بر وجود چالش مسئولیت‌پذیری باور داشتند. سپس برای غلبه بر چالش‌ها، راهکارهایی توسط معلمان جهت ارتقای مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان ارائه شد. در گام بعدی از تعداد ۲۶ والدین، جهت شناسایی چالش‌ها در ارتباط با

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۲۸

۱. گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

kamalnosrati1367@cfu.ac.ir

۲. دانشجو معلم، آموزش ابتدایی، مقطع کارشناسی، دانشگاه فرهنگیان (نویسنده مسؤول)

mohammadreza.barzegar8056@gmail.com

مسئولیت‌پذیری فرزندان‌شان مصاحبه‌ای صورت گرفت. یافته‌ها نشان داد که از نظر والدین، فرزندان‌شان مسئولیت‌پذیری بالایی داشتند. برای ارتقای مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان، والدین راهکارهایی نیز ارائه دادند. در نهایت از تعداد ۱۰ متخصص تعلیم و تربیت مصاحبه‌ای درباره دلایل تضاد نظر والدین و معلمان و همچنین دستیابی به راهکارها جهت غلبه بر چالش‌ها مصاحبه‌ای صورت گرفت. از راهکارهای ذکر شده می‌توان به مواردی همچون ارائه الگوی مناسب مسئولیت‌پذیری، تفهیم مفهوم مسئولیت‌پذیری و تأثیر آن، تشویق به انجام کارها توسط کودک، مسئولیت‌سپاری در محیط خانواده و مدرسه، نوشتن قوانین مسئولیت‌پذیری، واگذاری مدیریت زندگی شخصی به خود فرد، عدم سرزنش و امر و نهی در انجام کارها، عدم محبت وافر به کودک و عدم تکلیف دهی و وظیفه‌سپاری به صورت کلی و مبهم اشاره کرد.

کلید واژه‌ها: مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان، کلاس‌های مجازی در عصر کرونا، چالش‌ها و راهکارها، تجربه زیسته معلمان، والدین و متخصصان.

۱. مقدمه

مسئولیت‌پذیری گوهر ارزشمندی است که با وجود آن انسان بر همه مخلوقات جهان برتری یافته است (حسینی قمی، ۱۳۹۱). مسئولیت از لحاظ لغوی، توانایی پاسخ‌دادن و در عرف عام به مفهوم تصمیم‌گیری مناسب و مؤثر دانسته‌اند. منظور از تصمیم‌گیری مناسب این است که فرد در چارچوب هنجارهای اجتماعی و انتظاراتی که از او می‌رود، دست به انتخاب بزند که سبب ایجاد روابط انسانی مثبت، موفقیت و افزایش ایمنی و آسایش خاطر می‌شود و منظور از پاسخ مؤثر، پاسخی است که فرد را قادر سازد تا به هدف‌هایی که باعث تقویت عزت نفسش می‌شوند، دست یابد (کلمز و بین، ۱۳۸۵). مسئولیت‌فرایندی است که فرد باید از اولین سال‌های کودکی آن را آموخته تا با وظایف متعددی که در دوران‌های مختلف زندگی روبه‌رو می‌شود مسئولانه برخورد کند. مسئولیت‌پذیری افراد در هر جامعه‌ای، یکی از ارزش‌های آن جامعه محسوب می‌شود و از شاخص‌های مهم سلامت روان محسوب می‌شود (رمضانی دیسفانی، ۱۳۸۰ نقل شده در ملکی، ۱۳۸۵: ۴۳). در حقیقت، اصل مسئولیت عبارت است از افزایش مقاومت فرد در برابر شرایط، تا به‌جای پیروی از

فشارهای بیرونی از الزام‌های درونی تبعیت کند که احساس مسئولیت یا احساس تکلیف نامیده می‌شود. (باقری، ۱۳۷۴). یا می‌توان گفت مسئولیت‌پذیری، الزام و تعهد درونی فرد در انجام مطلوب همه فعالیت‌هایی است که بر عهده او گذاشته شده است (ایمان و مرادی، ۱۳۹۰) و در ارتباط با اهمیت مسئولیت‌پذیری باید اذعان داشت که انسان اجتماعی، از دیرباز برای زیستن ناگزیر به همکاری با هم‌نوعان خود و قبول مسئولیت بوده؛ چرا که نیازهای او، با کمک و همیاری دیگران مرتفع می‌شده است (ستوده، ۱۳۷۸) و یکی از مهم‌ترین شاخص‌ها و مولفه‌های رشد اجتماعی، مسئولیت‌پذیری است (رمضانی نژاد، نظری و ملائی، ۱۳۹۵). مارگارت مید، قبول مسئولیت را بزرگ‌ترین مرحله کمال انسانی دانسته است. به نظر او افراد کوشا و مسئولیت‌پذیر، همواره به انجام وظایف اهمیت کافی می‌دهند و در کمک به دیگران پیشقدم‌اند (حسینی قمی، ۱۳۹۱) و همچنین افراد مسئولیت‌پذیر، با انجام به موقع تکالیف خود، موفقیت‌های بیشتری کسب کرده که این امر در افزایش عزت نفس و همچنین در باور به توانایی‌های افراد تأثیرگذار بوده، لذا افراد مسئولیت‌پذیر معمولاً خودکارآمدی تحصیلی بیشتر دارند (شفیعی، علی‌دادی و زاده صفری، ۱۴۰۰). از طرف دیگر گلاسر معتقد است که ناخشنودی و افسردگی نتیجه عدم احساس مسئولیت است فرد غیرمسئول نه برای خود و نه برای دیگران ارزش قائل نیست و در نتیجه خود و دیگران را آزرده می‌کند (شفیعی‌آبادی، ۱۳۸۰). ولی افراد مسئولیت‌پذیر قادرند حتی بدون داشتن سرپرست، تصمیمات مؤثری بگیرند (ووتو، ۲۰۰۳). در سند تحول بنیادین (۱۳۹۰) به عنوان نقشه راه تعلیم و تربیت نسل جدید در جامعه بر تربیت افراد مسئول و دارای مسئولیت‌پذیری بالا تأکید شده است و بایستی نظام‌های آموزشی به یاری خانواده‌ها، نسل جدید را افرادی با مسئولیت‌پذیری بالا تربیت نمایند. علی‌رغم اینکه در اسناد بالادستی بر ارتقای مسئولیت‌پذیری کودکان و نوجوانان تأکید شده است، مطالعه وضع موجود نشان می‌دهد در این زمینه کاستی‌های زیادی وجود دارد. برای مثال طبق پژوهش گودرزی، دیالمه و احمدی زمانی (۱۳۹۸) و خرم‌دل (۱۳۹۳)، تنها ۱۳ درصد پاسخگویان در مسئولیت‌پذیری نمره قابل‌قبولی به

دست آورده‌اند که این شاخص آماری نشان‌دهنده این است که محیط خانه به‌عنوان اولین محیط یادگیری و مدرسه به‌عنوان دومین فضای تعلیم و تربیت از اهتمام جدی به پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری غفلت کرده است؛ لذا فقدان مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان خود موجب ایجاد مسائل و مشکلات مختلفی خواهد بود. برای مثال طبق پژوهش گودرزی و همکاران (۱۳۹۸)، بسیاری از علل شکست در برنامه‌های مدرسه نظیر شکست در تحصیل، گریز از مدرسه و نظایر آن را می‌توان در عدم شکل‌گیری حس مسئولیت‌پذیری فراگیران در مدرسه دانست. یا طبق پژوهش آخوومه (۱۳۹۱)، فقدان مسئولیت‌پذیری و اخلاق در نوجوانان باعث بسیاری از معضلات در جامعه، از قبیل عدم انجام وظایف شرعی، عرفی و عدم اجرای درست شئون زندگی می‌گردد و همچنین بر اساس پژوهش بخشی (۱۳۸۸)، بی‌مسئولیتی خود باعث شکست، ایجاد عقده حقارت، خودکم‌بینی، و عدم احساس مسئولیت در انجام کارها و ایجاد افکار و توقعات منفی می‌گردد و عامل مؤثری در گسترش مفاسد اجتماعی و بزهکاری نوجوانان و جوانان محسوب می‌شود.

در زمینه مسئولیت‌پذیری پژوهش‌های مختلفی انجام شده که به برخی از آنها اشاره می‌شود: شفیع‌ی و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان بررسی مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان به این نتیجه رسیدند که برخورداری از حس مسئولیت‌پذیری به‌مثابه یک سرمایه ارزشمند حیاتی، در همدلی انسان‌ها، به‌ویژه افرادی که از مهارت‌های اجتماعی کمتری برخوردارند و از مهم‌ترین عوامل پیشرفت و شکوفایی استعدادها، توانایی‌ها و خلاقیت‌ها به‌شمار می‌رود و عامل مهمی در پیشرفت تحصیلی، جامعه‌پذیری، سازگاری اجتماعی با گروه همسالان محسوب می‌گردد. جامعی (۱۳۹۹)، در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه شیوه‌های فرزندپروری بر میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان به این نتیجه رسید که بین شیوه‌های فرزندپروری و مسئولیت‌پذیری نوجوان رابطه معنادار وجود دارد و انجام مطالعات و بررسی‌های بیشتر در خصوص چگونگی تأثیرگذاری شیوه‌های فرزندپروری بر متغیرهای دیگر و همچنین شناسایی نوع شیوه فرزندپروری والدین، به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر در ایجاد رفتار غیرمسئولانه نوجوان و سپس مداخله در جهت رفع مشکل ضروری به نظر می‌رسد. حیدری‌زاده (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه بین مسئولیت‌پذیری

و خودکارآمدی با عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های شهرستان یزد، به این نتیجه دست‌یافت که مسئولیت‌پذیری با خودکارآمدی و عملکرد تحصیلی رابطه مثبت و معناداری دارد. علاوه بر این می‌توان عملکرد تحصیلی را از متغیرهای مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی پیش‌بینی کرد. دودمان (۱۳۹۷)، در پژوهشی با عنوان رابطه شیوه فرزندپروری والدین بر میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر مهر به این نتیجه رسید که شیوه فرزندپروری بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان می‌تواند تأثیر داشته باشد و از بین سه شیوه فرزندپروری، شیوه اقتدار منطقی والدین بیشترین تأثیر مثبت را بر مسئولیت‌پذیری فرزندان دارد و در مقابل شیوه استبدادی والدین تأثیر منفی بر میزان مسئولیت‌پذیری فرزندان می‌گذارد. خدابخشی و عابدی (۱۳۸۸)، در پژوهشی با موضوع بررسی روش‌های افزایش مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان دوره راهنمایی شهر شهرضا در سال تحصیلی ۸۴-۸۵ به این نتیجه رسیدند که آموزش مسئولیت‌پذیری به شیوه انضباط مثبت و واقعیت‌درمانی در پسران و دختران در هر سه نوع سنجش (والد، دبیر و خودارزیابی) و در هر دو مرحله پس‌آزمون و پیگیری مؤثر بوده است. همچنین برنامه آموزشی یادگیری مبتنی بر خود در افزایش مسئولیت‌پذیری پسران در هر دو نوع سنجش والد و دبیر در دو مرحله پس‌آزمون و پیگیری معنادار بوده است، ولی در نوع سنجش خودارزیابی معنادار نبوده است. رودریگز - گومز، لویز - پرز، گارد - سانچز و آرکو - کاسترو^۱ (۲۰۲۲)، در پژوهشی تحت عنوان افزایش تعهد دانشجویان به مسئولیت‌پذیری اجتماعی از طریق آموزش عالی، نشان دادند که آموزش‌های داده شده، آموزش خانواده (ارزش‌ها) و بینش اجتماعی با جهت‌گیری دانش‌آموزان نسبت به مسئولیت اجتماعی ارتباط مثبت دارند. توره‌گینی، پرستون، آ. دریک، گلدرینگ و کاناتا^۲ (۲۰۱۷)، در پژوهشی با عنوان جان‌بخشیدن به مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزی: مدلی را توسعه دادند که توضیح می‌دهد چگونه ارتباطات دلسوزانه و شخصی‌شده بین دانش‌آموزان و معلمان، با کارآمدی معلم برای تأثیرگذاری بر خودکارآمدی دانش‌آموز، دلبستگی دانش‌آموز به مدرسه و در نهایت پیشرفت بیشتر دانش‌آموز، تعامل دارد. در نتیجه داده‌ها چندین

-
1. Rodríguez-Gómez, López-Pérez, Garde-Sánchez & Arco-Castro
  2. Torre Gibney, Preston, A. Drake, Goldring & Cannata

ساختار و فرایند مرتبط به هم را نشان دادند که از کارآمدی معلم و دانش‌آموز حمایت می‌کنند و در نهایت مسئولیت یادگیری خود را به دانش‌آموز القا می‌کنند. ایوری و منچینی و فراگری^۱ (۲۰۱۵)، بر اساس نتایج پژوهش خود گزارش کردند هر چقدر خانواده از کارکرد و عملکرد مطلوب‌تری برخوردار باشد، میزان مسئولیت‌پذیری فرزندان افزایش می‌یابد. رومی، لوئیس، و جی. کاتز^۲ (۲۰۰۹)، در پژوهشی با عنوان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزی و نظم و انضباط کلاس در استرالیا، چین و اسرائیل، به بررسی رابطه بین تکنیک‌های انضباط کلاسی معلمان و مسئولیت فردی و جمعی دانش‌آموزان در کلاس‌های درس استرالیا، چین و اسرائیل پرداختند. نتایج نشان داد معلمانی که از تکنیک‌های انضباطی فراگیر بیشتری استفاده می‌کنند، دانش‌آموزانی دارند که مسئولیت بیشتری را برای رفتار خود و رفتار همسالان خود می‌پذیرند. به‌طور کلی به نظر می‌رسد که دانش‌آموزان در هر سه محیط در کلاس مسئولانه عمل می‌کنند و سطوح مسئولیتی که خودشان گزارش می‌دهند عموماً توسط ادراک معلمانشان تأیید می‌شود. هاسل و لوری^۳ (۲۰۰۵)، در پژوهشی با عنوان مرگ مسئولیت‌پذیری دانشجویی، بیش از ۱۱۰۰ دانشجوی دانشگاه را برای تعیین نگرش نسبت به یادگیری و پاسخگویی مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد که بی‌تفاوتی، غیبت و بالارفتن نمرات در عدم پاسخگویی دانش‌آموزان نقش داشتند. آنها در مقاله خود تغییرات نهادی را برای احیای مجدد کلاس‌های درس کالج همچون انتظارات صریح، کلاس‌های کوچک‌تر و درگیر، عواقب غیبت؛ و سازماندهی مجدد مسئولیت پیشنهاد کردند.

طبق بررسی‌های انجام‌گرفته شده در مورد مسئولیت‌پذیری، مشخص می‌شود که کارها و تحقیقات زیادی در این زمینه انجام شده است. ولی آنچه این تحقیق و پژوهش را از سایرین متمایز می‌کند و وجه نوآوری این پژوهش قلمداد می‌شود، تأکید پژوهش حاضر بر تجربه زیسته اساتید و متخصصین و همچنین معلمان و والدین در زمینه شناسایی راهکارهای افزایش مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در کلاس‌های مجازی است که در تحقیقات دیگر بررسی نشده است. در واقع طبق گزارش برخی همکاران، والدین و تجارب خود نویسندگان به‌عنوان معلم در دوره کرونا که کلاس‌ها به‌صورت

-
1. Everri, Mancini & Fruggeri
  2. Romi, Lewis & J. Katz
  3. Hassel & Lourey

مجازی برگزار شد و معلمان در تعامل نزدیک با دانش‌آموزان نبودند، همین امر منجر به پایین آمدن میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان شد و به‌خاطر این در این راستا انجام تحقیق از طریق مصاحبه با والدین و معلمان و همچنین متخصصان جهت دستیابی به تجارب زیسته آنها به‌عنوان کسی که در این زمینه با مشکلاتی مواجه و راهکارهایی را جهت غلبه بر مشکلات در طول آموزش مجازی و در دوره کرونا تدارک دیده‌اند، می‌تواند در مسیر بهبود مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان رهگشا باشد.

۱،۱. سؤالات پژوهش

سؤالات از معلمان:

- ۱- آیا دانش‌آموزان به‌خصوص در عصر کرونا با چالش مسئولیت‌پذیری مواجه هستند؟ با دلایلی نظر خود را توضیح دهید؟
- ۲- برای تقویت مسئولیت‌پذیری و غلبه بر چالش عدم و یا کمبود مسئولیت‌پذیری از چه تدابیری استفاده می‌کنید؟

سؤالات از والدین:

- ۱- آیا کودک شما در دوران کرونا در انجام وظایف، مسئولیت‌پذیر بود؟ منشأ و ریشه این رفتار کودک کدام یک از بخش تربیتی شما بوده است (شما در گذشته چگونه رفتار کرده‌اید که کودک شما این‌گونه رفتار می‌کند)؟
- ۲- برای مسئولیت‌پذیر کردن کودک خود از کدام شیوه (محبت یا خشم و کنترل و...) استفاده می‌کنید؟

سؤالات از متخصصان:^۱

- ۱- باتوجه به مصاحبه اخذ شده از معلمان و والدین، معلمان از وجود چالش کمبود مسئولیت‌پذیری در بین دانش‌آموزان خبر داده‌اند، درحالی‌که والدین آنها چنین چالشی را تأیید نمی‌کنند. این تفاوت را چگونه ارزیابی می‌کنید؟
- ۲- باتوجه به وجود چالش مسئولیت‌پذیری در بین کودکان و نوجوانان چه راهکارهایی را به معلمان و اولیای دانش‌آموز برای بهبود سطح مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان پیشنهاد می‌کنید؟

---

۱. لازم به ذکر است که در مرحله آخر مصاحبه از متخصصان صورت گرفت. یعنی ابتدا از معلمان و والدین سؤالات پرسیده و بر اساس پاسخ‌های دریافتی به طراحی سؤالات مصاحبه از متخصصان پرداخته شد.

۱,۲. روش پژوهش

این پژوهش جزء پژوهش‌های کیفی و از نوع پدیدارشناسی است. پدیدارشناسی به معنای مطالعه تجربه زیسته یا جهان زندگی است که توسط یک فرد زیسته و تجربه می‌شود و به معنای جهان یا واقعیت جدایی از انسان نیست. در رویکردهای پژوهشی پدیدارشناسی دو روش پدیدارشناسی توصیفی (هوسرل) و پدیدارشناسی تفسیری (هایدگر) مطرح هست که گرچه محققان هر دو تجربه زیسته را بررسی می‌کنند؛ اما در رویکرد پدیدارشناسی توصیفی، توصیف پدیده و تجربه زیسته بدون تفسیر انجام می‌شود و توصیفی دقیق، مشروح و با ارائه دسته‌بندی‌ها و طبقه‌بندی‌هایی از تجارب صورت می‌گیرد و در پدیدارشناسی تفسیری هایدگر توصیف، هدف اصلی محقق نیست و به‌وضوح تفسیر معانی تجارب زیسته افراد توسط محقق انجام می‌شود (ماستاکاس،^۱ ۱۹۹۴). لذا پژوهش حاضر بر اساس روش پدیدارشناسی توصیفی هوسرل انجام شد.

مشارکت‌کنندگان بالقوه در این پژوهش تمامی معلمان شاغل به تدریس در شهر اردبیل در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ و والدین تمامی دانش‌آموزان شهر اردبیل و همچنین متخصصان حوزه تعلیم و تربیت (افراد که به‌عنوان استاد در رشته علوم تربیتی و روان‌شناسی فعالیت می‌کنند) در استان اردبیل بوده‌اند. برای انتخاب آزمودنی‌ها و تعداد آنها از رویکرد هدفمند ملاکی و معیار اشباع نظری استفاده شد: در تحقیقات پدیدارشناسی طبق پژوهش پروری (۱۳۹۸: ۹۸)، نمونه موردنیاز حداقل ۶ و حداکثر ۵۰ هست و با توجه به رویکرد اشباع نظری در ۲۱ مصاحبه از معلمان و ۲۶ مصاحبه از والدین و ۱۰ مصاحبه از متخصصان اطلاعات جدید به دست نیامد و مصاحبه متوقف شد. شرط انتخاب نمونه آماری، اول تمایل به شرکت در پژوهش و دوم داشتن سابقه تدریس به مدت حداقل یک سال به‌صورت مجازی بود.

لازم به ذکر است که مصاحبه از معلمان و والدین به‌صورت حضوری و غیرحضوری و در قالب سؤالاتی به‌صورت باز پاسخ و در برنامه واتساپ صورت گرفت و بعد از انجام مصاحبه‌ها پاسخ‌های ارائه شده به‌صورت متن یا صوت در قالب

یک مجموعه عیناً پیاده‌سازی و تجمیع گردید. ملاحظات اخلاقی، با ارائه توضیحات لازم در مورد اهمیت و هدف‌های پژوهش، عدم اجبار در پاسخ، عدم دریافت مشخصات فردی معلمان، محرمانگی و عدم افشای نظرات به سایرین، اطمینان از حذف فایل صوتی پس از یادداشت‌برداری، استفاده از نتایج صرفاً جهت ارتقا و بهبود کیفیت آموزش و اطلاع نتایج پژوهش به معلمان و والدین رعایت گردید.

در پژوهش حاضر برای به‌دست‌آوردن داده‌های پژوهش از مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختاریافته و نیز به شیوه گفت‌وگوی دوطرفه بهره گرفته شد و همان‌طور که اذعان شد، ابزار مورد استفاده برای جمع‌آوری داده‌ها، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بود که در آن سعی شد از طریق مصاحبه با معلمان و والدین و متخصصان، تجربه‌های زیسته آنها در ارتباط با موضوع پژوهش مورد بررسی قرار گیرد. جهت تحلیل متن مصاحبه‌های معلمان و والدین از روش کدگذاری باز منسوب به استراس و کوربین^۱ (۲۰۰۸) استفاده شد. به عبارت دیگر، بر اساس این رویکرد، تحلیل مصاحبه‌ها در چند سطح صورت گرفت. در مرحله کدگذاری باز متن مکتوب مصاحبه‌های معلمان و والدین و متخصصان به دقت از سوی پژوهشگر خوانده و به اجزای کوچک‌تری تقسیم شد. این اجزا در یک فرایند دائمی، مقایسه، مفهوم‌پردازی و مقوله‌بندی شدند. در کدگذاری محوری، مقوله‌هایی که در مرحله پیشین شناسایی شده بودند، نظم بیشتری یافته و با ترکیب جدیدی به یکدیگر مرتبط شدند. این فرایند به این شکل صورت پذیرفت که مقوله‌های کلی‌تر شناسایی شده و ارتباط آنها با هم روشن شد. در نهایت، یک کدگذاری گزینشی که در واقع روایتی از جمع‌بندی یافته‌های پژوهش هست، برای هر سؤال مصاحبه مشخص شده است. البته لازم به ذکر است که فرایند کدگذاری برای پاسخ‌های به‌دست‌آمده از مصاحبه معلمان و والدین تا مرحله کدگذاری باز و برای پاسخ‌های متخصصان از هر سه مراحل کدگذاری باز، محوری و گزینشی استفاده شد. چراکه متن به‌دست‌آمده از مصاحبه‌ها جهت آشکارساختن مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در پاسخ معلمان و والدین بسیار واضح بود و از طریق کدگذاری باز مسئولیت‌پذیری فراگیران و راهکارها جهت غلبه بر چالش‌های موجود مشخص گردید. افزون بر این

برای اطمینان از صحت تفسیر و برداشت پژوهشگران از اظهارات هر شرکت کننده، در صورت نیاز، مجدد با آنها تماس گرفته و صحت تفسیرها با نظر وی بررسی و در صورت نیاز تغییرات لازم انجام شد.

در ارتباط با روایی سؤالات نیز لازم به ذکر است در طراحی سؤالات با روش پدیدارشناسی طبق پژوهش پروری (۱۳۹۸: ۹۵)، یا ماستاکاس (۱۹۹۴) و کرسول^۱ (۲۰۰۷: ۸۳) مهم این هست که افراد موضوع مورد مطالعه را چگونه تجربه کرده اند؟ یا افراد چه چیزی در مورد موضوع مطالعه تجربه کرده اند؟ حتی پژوهشگر می تواند روی بخش خاصی از تجربیاتی که فرد بیان می کند، متمرکز و سؤالات جزئی تر جهت بررسی عمیق تر طرح نماید و به طور کلی در این پژوهش ابتدا در زمینه مسئولیت پذیری مقالات موجود که در بخش پیشینه به ذکر آنها پرداخته شد، مطالعه و بعد از اشراف به حیطه موضوعی، برای اخذ تجربه زیسته نمونه آماری، با مشورت از اساتید علوم تربیتی و روان شناسی، سؤالاتی طراحی گردید. در نهایت برای رسیدن به اعتبار پذیری، انتقال پذیری و اعتماد یا تأیید پذیری سؤالات مصاحبه و پاسخ های مشارکت کنندگان از تکنیک هایی همچون استفاده از تکنیک تثلیث^۲ یا مثلث سازی، تکنیک کنترل اعضاء، تکنیک کسب اطلاعات دقیق موازی و خود بازبینی محققان (عباس زاده، ۱۳۹۱: ۱۹-۳۴) استفاده گردید.

۲. یافته ها

در این بخش هر یک از سؤالات آورده شده و داده های مربوط به هر سؤال نیز ذکر می شود:

سؤال از معلمان:

۱- آیا دانش آموزان به خصوص در عصر کرونا با چالش مسئولیت پذیری مواجه هستند؟ با دلایلی نظر خود را توضیح دهید؟

---

1. Creswell
2. Triangulation

جدول شماره ۱: وضعیت مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در عصر کرونا و دلایل آن از نظر معلمان

تعداد	دلایل	پاسخ
۹	نداشتن شوروشوق برای انجام تکالیف و مواجهه با مشکل برای انجام به‌موقع آن	بله
۱۰	انجام تکالیف توسط اولیا در زمان انجام آموزش مجازی	
۳	عدم وجود نظم در دانش‌آموزان	
۲	گزارش اولیا مبنی بر انجام‌ندادن تکالیف و سرباز زدن از آنها	
۱	عدم رعایت روابط اجتماعی در کارهای گروهی	
۱	عدم توانایی نگهداری از وسایل شخصی در کلاس درس توسط دانش‌آموز در دوران پساکرونا	
۳	عدم شرکت در کلاس آنلاین با بهانه‌های مختلف	
۳	عادی‌شدن غیبت‌های مکرر در کلاس درس و کم‌رنگ‌شدن وظایف دانش‌آموز در قبال مدرسه و معلم	
۲	افت تحصیلی (فاصله بین نمرات در زمان حضوری و مجازی)	
۱	ارسال به‌موقع تکالیف در کلاس‌های مجازی	
۲	رعایت شیوه‌نامه بهداشتی در زمان کرونا	
۲	شرکت در کلاس‌های مجازی و برقراری تماس صوتی	

داده‌های جدول شماره ۱ نشان می‌دهد که در کلاس‌های مجازی از نظر معلمان چالش مسئولیت‌پذیری وجود داشت. در واقع طبق داده‌ها، ۱۹ نفر از معلمان اذعان داشتند که در کلاس‌های مجازی با چالش مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان مواجه بوده‌اند و لذا نداشتن شوروشوق برای انجام تکالیف و مواجهه با مشکل برای انجام به‌موقع آن و انجام تکالیف توسط اولیا در زمان انجام آموزش مجازی از دلایلی معلمانی است که دارای بیشتر فراوانی است. در این میان ۲ نفر از معلمان نیز گزارش دادند که در کلاس‌های آنها دانش‌آموزان منظم و مسئولیت‌پذیر بودند.

۲- برای تقویت مسئولیت‌پذیری و غلبه بر چالش عدم و یا کمبود مسئولیت‌پذیری از چه تدابیری استفاده می‌کنید؟

جدول شماره ۲: ارائه راهکار توسط معلمان برای افزایش مسئولیت‌پذیری در بین دانش‌آموزان

تعداد	پاسخ
۴	الگوسازی مناسب از طرف مدیر و مدرسه
۳	ملزم کردن انجام بعضی از تکالیف در کلاس درس
۴	واگذار کردن تکالیف متناسب با ظرفیت دانش‌آموزان (شخصی‌سازی تکالیف)
۱۱	استفاده از برچسب مثبت و تشویق دانش‌آموز برای انجام کارهای محول شده
۱۳	ارائه مسئولیت به دانش‌آموزان در گروه‌های درسی و کلاس درس و حتی مدرسه
۴	آگاهی دادن به دانش‌آموز درباره احساس نیاز به مسئولیت
۲	معنادادن به کارها و فعالیت‌ها
۲	از بین بردن ترس از اشتباه در دانش‌آموز
۳	شکل دادن رابطه صمیمی بین معلم و دانش‌آموز و محبت کردن به او
۱	وضع قوانین در کلاس درس و ملزم کردن دانش‌آموزان به رعایت آن
۱	سعی در درونی کردن ارزش مسئولیت‌پذیری در افراد و دانش‌آموزان و ارزش‌گذاری و بهادادن به این ارزش‌ها
۱	ایجاد حس رقابت
۲	ایجاد و افزایش اعتماد به نفس

باتوجه به داده‌های جدول شماره ۲، معلمان برای بهبود و افزایش مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان راهکارهایی را ارائه داده‌اند و راهکارهایی همچون ارائه مسئولیت به دانش‌آموزان در گروه‌های درسی و کلاس درس و حتی مدرسه و استفاده از برچسب مثبت و تشویق دانش‌آموز برای انجام کارهای محول شده، راهکارهایی هستند که توسط تعداد بیشتری از معلمان جهت افزایش مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان پیشنهاد شده است.

سؤال از والدین

۱- آیا کودک شما در دوران کرونا در انجام وظایف، مسئولیت‌پذیر بود؟ منشأ و ریشه این رفتار کودک کدام یک از بخش تربیتی شما بوده است (شما در گذشته چگونه رفتار کرده‌اید که کودک شما این‌گونه رفتار می‌کند)؟

جدول شماره ۳: وضعیت مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در عصر کرونا و دلایل آن از نظر والدین

تعداد	دلایل	پاسخ
۲	احترام به اعضای خانواده	بله
۱۰	مصمم بودن در انجام کارها و مسئولیت‌های خود (الگو بودن برای دانش‌آموز)	
۵	دادن مسئولیت‌های کوچک از سنین کم به کودک خود در خانواده	
۴	تشویق برای انجام مسئولیت‌های خود	
۲	آگاهی دادن نسبت به نقش مسئولیت‌پذیری در زندگی او	
۴	محبت‌کردن	
۳	بازخواست و پیگیری مسئولیت‌های محول شده	
۶	مهم و جدی تلقی کردن بیماری و مسئولیت مراقبت از خود به‌عنوان الگو در مقابل بیماری کرونا	
۲	مسئولیت ندادن به او از سنین کودکی در خانواده	خیر
۱	عدم وجود پیگیری و سخت‌گیری در امور محول شده به او	
۲	مهیا بودن خواسته‌های او در زندگی بدون تلاشی از طرف خود	
۱	محبت بیش از حد به او	

باتوجه به یافته‌های جدول شماره ۳، برعکس نظر معلمان، والدین معتقدند که در دوران کرونا فرزندان‌شان در زمینه انجام تکالیف درسی مسئولیت‌پذیر بودند. بطوریکه طبق گزارش ۲۳ نفر از اولیاء فرزندان‌شان مسئولیت‌پذیری بالایی از خود نشان دادند و تنها ۳ نفر از وضعیت مسئولیت‌پذیری فرزندان خود رضایت نداشتند. همچنین در پاسخ بیشتر والدین، مصمم بودن در انجام کارها و مسئولیت‌های خود (الگو بودن والدین برای دانش‌آموز) در افزایش و بهبود مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان نقش اساسی دارد.

۲- شما برای مسئولیت‌پذیر نمودن کودک خود از کدام شیوه (محبت یا خشم و کنترل و...) استفاده می‌کنید؟

جدول شماره ۴: ارائه راهکار توسط والدین برای بهبود مسئولیت‌پذیری کودک

تعداد	جواب
۲۲	محبت‌کردن
۶	توضیح وظایف و اجبار آن به صورت غیرمستقیم و واقف ساختن نسبت به مسئولیت‌ها
۴	سعی در انجام وظایف خود به عنوان الگو برای فرزندم
۱۰	کنترل رفتارها
۷	تشویق کودکان به مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی
۳	استفاده از کمی خشم در موقعیت مناسب
۴	تربیت فرزندان به شیوه مستقل و عدم انجام وظایف کودک توسط دیگران
۲	درد و دل‌کردن و صحبت با کودک
۸	واگذارکردن مسئولیت به کودک در خانواده و پیگیری آن
۲	مشورت با کودکان درباره امور مربوط به آنها و احترام به نظر و عقاید آنها
۳	ایجاد انتظار انضباط و برنامه‌ریزی در کارهای کودک از او

مطابق با داده‌های جدول شماره ۴، والدین مجموعه راهکارهایی را برای ارتقای میزان مسئولیت‌پذیری فرزندان خود پیشنهاد دادند که در این میان محبت‌کردن، کنترل رفتارها، واگذارکردن مسئولیت به کودک در خانواده و پیگیری آن و تشویق کودکان به مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی، از جمله پیشنهادهایی است که از فراوانی بیشتری برخوردار بود.

سؤال از متخصصان

۱- از طریق مصاحبه، معلمان از وجود چالش کمبود مسئولیت‌پذیری خبر داده‌اند درحالی‌که والدین منکر این هستند، به توجه به این اطلاعات، شما این تفاوت نظر را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

جدول شماره ۵: دلایل تفاوت نظر والدین و معلمان درباره میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
دلایل تفاوت نظر والدین و معلمان درباره میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان	داشتن تفاوت دیدگاه در تعریف و مفهوم مسئولیت‌پذیری	۱. مسئولیت‌پذیری یک موضوع تربیتی و ادراکی است ارزشیابی معلمان نتیجه ادراک آنها است؛ ولی والدین با توجه به مهرورزی، به صورت سوء گیرانه و نه آموزشی به این نتیجه می‌رسند ۲. با توجه به برخورد عاطفی والدین با موضوعات تربیتی کودک خود، مفهوم صحیحی از مسئولیت‌پذیری در نزد آنها محصل نیست ۳. التقات مفهوم دو موضوع مسئولیت‌پذیری و اطاعت‌پذیری توسط والدین ۴. اغلب معلمان وضعیت ایده‌آل مسئولیت‌پذیری را در نظر گرفته و دانش‌آموزان را با آن مقایسه کرده‌اند
	تفاوت در درک اهمیت مسئولیت‌پذیری	۱. واقف بودن معلمان نسبت به والدین بر اهمیت مسئولیت‌پذیری با توجه به درک نقش مسئولیت‌پذیری در آینده دانش‌آموز ۲. کم بودن اهمیت وجود ویژگی مسئولیت‌پذیری در بین ویژگی‌های کودک توسط والدین ۳. عدم توجه والدین به مسئولیت‌پذیری و اولویت دادن به ویژگی‌های دیگر ۴. توجه جدی معلمان بر موضوع مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان و احساس نیاز این مورد در دانش‌آموزان
	سرپوش‌گذاشتن بر کاستی‌های کودک خود	۱. ادعای معلمان می‌تواند نوعی فرافکنی باشد و ادعای والدین نوعی گرایش به مطلوب‌نمایی فرزندان خود ۲. سرپوش‌گذاشتن بر عدم مسئولیت‌پذیری خود والد به عنوان الگو (اگر کودک مسئولیت‌پذیر نیست؛ چون والدین در تربیت کودک مسئولیت‌پذیر نبوده‌اند) ۳. مسامحه‌کاری والدین با توجه به ناکارآمدی روش تربیتی خود ۴. انکار موضوع توسط والدین با توجه به احتمال تأثیر مصاحبه در ارزیابی کودکان خود
مهرورزی به کودک و علاقه وافر به آنها	۱. برخورد عاطفی والدین با مسئولیت‌پذیری کودک ۲. به دوش کشیدن مسئولیت‌های کودک توسط والدین ۳. عشق و علاقه وافر به کودک توسط والدین، مانع درک کاستی‌های کودک	

مطابق با داده‌های جدول شماره ۵، طبق مصاحبه متخصصان دلایل تفاوت نظر والدین و معلمان درباره میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان را داشتن تفاوت دیدگاه در تعریف و مفهوم مسئولیت‌پذیری، تفاوت در درک اهمیت مسئولیت‌پذیری، سرپوش‌گذاشتن بر کاستی‌های کودک خود و مهرورزی به کودک و علاقه وافر به آنها گزارش کردند.

۲- با توجه به وجود چالش مسئولیت‌پذیری در بین کودکان و نوجوانان چه راهکارهایی را به معلمان و اولیای دانش‌آموز برای بالارفتن سطح مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان پیشنهاد می‌کنید؟

جدول شماره ۶: راهکارها برای ارتقای مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
راهکارها برای ارتقای مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان	ارائه الگوی مناسب مسئولیت‌پذیری	۱) انجام مسئولیت‌ها توسط والدین برای تأثیر در کودکان به عنوان الگو ۲) انجام مسئولیت توسط معلم و والدین و عوامل مدرسه با توجه به انتقال مفاهیم تربیتی در سنین کودکی از طریق نقش‌پذیری (۳) حاکم بودن قانون بر اعضای خانواده و رعایت آن در جهت انتقال مفهوم رعایت مسئولیت‌پذیری به کودک
	تفہیم مفهوم مسئولیت‌پذیری و تأثیر آن	۱) تفہیم درست مفهوم مسئولیت و رابطه آن با ارتقا و پیشرفت در جوامع امروزی با رویکرد گفت‌وگو و انتقال تجربیات مفید و ایجاد باور متقن و عمل به چیزهایی که با واقع تطبیق کرده (۲) لزوم ایجاد درک مفهوم مسئولیت‌پذیری برای کودک در جهت مسئولیت‌پذیر نمودن (۳) ساخت کلیپ و کارتون‌هایی در جهت افزایش آگاهی کودکان و خانواده از مسئولیت‌پذیری (۴) فراهم کردن مشاوره‌های تخصصی برای خانواده‌ها در جهت افزایش آگاهی
	تشویق به انجام کارها توسط کودک	۱) لزوم تشویق کودک در جهت افزایش میزان مسئولیت‌پذیری بعد از حرکت مختصر در جریان مسئولیت‌پذیری (۲) با توجه به تأثیر تشویق در سنین پایین در جهت پیشرفت دانش‌آموز و کودک لازم است تا کودک در این مسیر تشویق شود
	مسئولیت سپاری در محیط خانواده	۱) واگذاری مسئولیت با توجه به توانایی کودک در محیط خانواده و نظارت بر انجام آن کار توسط والدین (۲) مشارکت دادن کودک در تصمیمات جمعی خانواده و اموری که به او مربوط می‌شود با توجه بر لزوم یادگیری مسئولیت‌پذیری اجتماعی و روحیه کار تعاونی
	مسئولیت دادن به دانش‌آموزان در مدرسه	۱) واگذاری مسئولیت دائم بعضی از امور به کودک در مدرسه به جای امر و نهی کردن مداوم و روزانه برای آن عمل (۲) دوطرفه کردن جریان تدریس در کلاس درس و مسئولیت دادن به دانش‌آموزان در موقعیت‌های مختلف مثل تدریس و ارزیابی در کلاس درس (۳) چرخشی کردن وظایف (نباید این‌گونه باشد که به صورت ثابت یک وظیفه برای یک دانش‌آموز تا آخر سال در نظر گرفته شود. بلکه وظایف مختلف باید بین همه دانش‌آموزان کلاس بچرخد و حداقل هر دانش‌آموز در طول سال باید یکبار آن وظیفه خاص را تجربه کند). (۴) مشارکت دادن کودک در تصمیمات گروهی کلاس درس با توجه بر لزوم یادگیری مسئولیت‌پذیری اجتماعی و روحیه کار تعاونی

<p>نوشتن قوانین مسئولیت‌پذیری</p>	<p>۱) والدین و معلم‌ها باید برای انجام مسئولیتی محدود زمانی تعیین کنند همچنین مشخص نمایند که انجام یا عدم انجام آن عمل چه ثمره و یا عواقبی می‌تواند داشته باشد ۲) معلم‌ها باید قوانین کلاس را ابتدای ترم و ابتدای سال تحصیلی جدید برای دانش‌آموزان تعریف کنند و در نوشتن قوانین کلاس، خود دانش‌آموزان را شرکت بدهد و عدم انجام مسئولیت و عواقب آن‌ها را به دانش‌آموزان توضیح دهد ۳) والدین همانند معلم‌ها باید قوانین خانواده را بنویسند و محرومیت‌های عدم انجام مسئولیت‌ها را در خانه مشخص کند همچنین بر کارهای انجام شده توسط کودکان نظارت داشته باشد و گاهی والدین کودکان را برای انجام کارهای خاص تشویق کنند</p>
<p>واگذاری مدیریت زندگی شخصی به خود فرد</p>	<p>۱) انجام امور روزمره کودک توسط خود او و ایفای نقش تسهیلگری امور توسط والدین ۲) واگذاری مدیریت مالی و پول‌توجیبی به خود کودک ۳) تفهیم موضوع مسئولیت صددرصدی هر فرد در زندگی خویش و لزوم مدیریت زندگی ۴) لزوم واگذاری مسئولیت‌های شخصی کودک به خود او و واگذاری مسئولیت تصمیم‌گیری در جهت امور خود و مشورت دادن توسط والدین</p>
<p>عدم سرزنش و امرونی در انجام کارها</p>	<p>۱) برای تربیت کودک در جهت مسئولیت‌پذیری باید از سرزنش و امر و نهی دوری کرد ۲) توضیح عواقب عدم مسئولیت‌پذیری به‌دوراز برچسب‌زدن و سرزنش کودک ۳) واگذاری مسئولیت دائم بعضی از امور به کودک در مدرسه به‌جای امر و نهی کردن مداوم و روزانه برای آن عمل</p>
<p>عدم محبت وافر به کودک</p>	<p>۱) پرهیز از عشق و علاقه وافر به فرزندان و تشویق آنان به انجام وظایف شخصی ۲) سپردن یک‌سری کارها و مسئولیت‌های کوچک و پاسخ‌خواستن به‌صورت مقتدرانه نسبت به مسئولیت واگذار شده باعث می‌شود این فرد مسئولیت‌های خود را به نحو احسن انجام دهد</p>
<p>عدم تکلیف دهی و وظیفه سپاری به‌صورت کلی و مبهم</p>	<p>۱) چرخشی کردن وظایف و واگذاری مسئولیت مهم گوناگون در طول سال برای دانش‌آموز ۲) تقسیم وظایف بین همه دانش‌آموزان (برخی معلمان از بین دانش‌آموزان دست به انتخاب زده و مسئولیت‌های مهم مانند نمایندگی کلاس، نظارت بر تکالیف بچه‌ها، حضور و غیاب و... را به زرتنگ‌ترین و باهوش‌ترین بچه‌ها واگذار می‌کنند. این کار معلمان موجب احساس بی‌کفایتی و عدم عزت نفس در سایر دانش‌آموزان شده و علاوه بر آن مسئولیت‌پذیری را در آنان رشد نمی‌دهد. ۳) معلم‌ها نباید به دانش‌آموز به‌صورت کلی تکلیف بدهند آنها باید به‌صورت انفرادی از دانش‌آموزان تکلیف بخواهند و آنها را در کلاس درس مخاطب خود قرار دهند تا دانش‌آموزان موضوعات را جدی بگیرند</p>

مطابق با داده‌های جدول شماره ۶، متخصصان مجموعه راهکارهایی همچون ارائه الگوی مناسب مسئولیت‌پذیری، تفهیم مفهوم مسئولیت‌پذیری و تأثیر آن، تشویق به انجام کارها توسط کودک، مسئولیت سپاری در محیط خانواده، مسئولیت دادن به دانش‌آموزان در مدرسه، نوشتن قوانین مسئولیت‌پذیری، واگذاری مدیریت زندگی شخصی به خود فرد، عدم سرزنش و امرونهی در انجام کارها، عدم محبت و افر به کودک و عدم تکلیف دهی و وظیفه‌سپاری به صورت کلی و مبهم برای ارتقای میزان مسئولیت‌پذیری را جهت بهبود مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان پیشنهاد دادند.

۳. بحث و نتیجه‌گیری

بحث مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان یکی از موضوعات مهم تعلیم و تربیت محسوب می‌شود و تا زمانی که دانش‌آموز مسئولیت‌پذیری خوبی نداشته باشد، عملاً تربیتی صورت نگرفته است؛ زیرا تربیت امری دوسویه است و تا زمانی که معلم عمل تربیت را انجام دهد؛ ولی دانش‌آموز اقدامی نکند، تربیت با مشکل مواجه خواهد شد (باقری، ۱۳۸۷: ص ۱۱۳-۱۱۶). در آموزش مجازی آن طور که مشخص شد، دانش‌آموزان در حوزه مسئولیت‌پذیری با مشکل روبرو بودند و دغدغه‌هایی در بحث مسئولیت‌پذیری وجود داشت و به‌خاطر این در این پژوهش پژوهشگران برای غلبه بر چالش و چنین مسئله‌ای به موضوع بررسی مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در دوران کرونا و راهکارهای افزایش آن پرداختند. برای دستیابی به هدف تحقیق، پژوهشگران سؤالاتی پیرامون تجربه زیسته معلمان و والدین و متخصصان طراحی و جهت بهبود و افزایش مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان و غلبه به چالش‌های موجود در این زمینه راهکارهایی شناسایی گردید.

در مصاحبه از معلمان ابتدا از معلمان خواسته شد تا وضعیت مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان خود را با ارائه دلیل بیان کنند که در این قسمت اغلب معلمان با توجه به دلایلی مانند انجام تکالیف دانش‌آموزان توسط والدین، نداشتن شور و شوق برای انجام تکالیف و مواجهه با مشکلاتی برای انجام به موقع آن، عدم وجود نظم در دانش‌آموز، گزارش اولیا مبنی بر انجام ندادن تکالیف و سر باز زدن از آن، عدم رعایت روابط اجتماعی در کارهای گروهی در کلاس درس، عدم توانایی نگهداری از وسایل

شخصی در کلاس درس توسط دانش‌آموزان در دوره پسا کرونا، عدم شرکت در کلاس آنلاین به بهانه‌های مختلف، عادی شدن غیبت‌های مکرر در کلاس درس، کم‌رنگ شدن وظایف دانش‌آموز در قبال مدرسه و معلم و افت تحصیلی (فاصله بین نمرات در زمان حضوری و مجازی)، معتقد بودند که دانش‌آموزان آنها با چالش مسئولیت‌پذیری مواجه هستند. البته در این میان تعداد کمی از معلمان نیز با توجه به دلایلی همچون فرستادن به موقع تکالیف در زمان آموزش‌های مجازی و رعایت شیوه‌نامه بهداشتی در زمان کرونا و شرکت در کلاس‌های مجازی و برقراری تماس‌های صوتی بر این باور بودند که دانش‌آموزان آنها به طور متوسط مسئولیت‌پذیر هستند؛ بنابراین از یافته‌های مصاحبه با معلمان به دست می‌آید که در زمان آموزش مجازی مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان با توجه به دلایل گفته شده کاهش پیدا کرده و کمبود مسئولیت‌پذیری در بین دانش‌آموزان دیده می‌شود. لذا این نتایج با یافته‌های تحقیق مصیبی، رضاپور میرصالح و بهجتی اردکانی (۱۴۰۰)، همسو است. آنها در تحقیق خود به بررسی مشکلات و چالش‌های آموزش مجازی در دوران شیوع ویروس کرونا در مقطع ابتدایی پرداختند و به این نتیجه دست یافتند که عدم احساس مسئولیت و انگیزه دانش‌آموزان در آموزش مجازی چالشی است که برخی خانواده‌ها با آن روبرو می‌شوند و در خانه دانش‌آموزان حوصله و جدیتی که باید داشته باشند را ندارد، درحالی که در مدرسه بچه‌ها جدی تر با این مسئله برخورد می‌کنند.

در سؤال دوم از معلمان خواسته شد راهکارهایی را برای افزایش مسئولیت‌پذیری در بین دانش‌آموزان بیان کنند و در پاسخ معلمان به مجموعه راهکارهایی همچون استفاده از برچسب‌های مثبت، تشویق دانش‌آموزان برای انجام کارهای محول شده، الگوسازی مناسب از طریق مدیر و معلم، ملزم کردن انجام بعضی از تکالیف در کلاس درس با رعایت نکات بهداشتی، واگذار کردن تکالیف متناسب با ظرفیت دانش‌آموزان (شخصی‌سازی تکالیف)، تفویض مسئولیت به دانش‌آموزان در گروه‌های درسی و کلاس درس و حتی مدرسه، آگاهی دادن به دانش‌آموزان درباره احساس نیاز به مسئولیت، معنادار کردن به کارها و فعالیت‌ها، از بین بردن ترس از اشتباه در دانش‌آموز، شکل دادن رابطه صمیمی بین معلم و دانش‌آموز و محبت کردن به او، وضع قوانین در کلاس درس و ملزم کردن دانش‌آموز به رعایت آن، سعی در درونی کردن ارزش

مسئولیت‌پذیری در افراد و دانش‌آموزان و ارزش‌گذاری و بهادادن به این ارزش‌ها، ایجاد حس رقابت و ایجاد و افزایش اعتمادبه‌نفس اشاره کردند که با نتیجه تحقیق رضایت (۱۴۰۰) و بهرامی، ملکیان و عابدی (۱۳۸۳) تا حدودی همسو است. رضایت (۱۴۰۰)، معتقد است مسئولیت‌پذیری یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های هر فردی است و تأثیر بسیار زیادی در نوع نگرش دیگران نسبت به شخصیت و عملکرد فرد دارد. اگر در هر محیطی به‌عنوان فردی مسئولیت‌پذیر شناخته شوید، دیگران به گونه دیگری بر روی شما حساب خواهند کرد و به بیان ساده‌تر دیگران بیش‌تر به شما اعتماد خواهند نمود.

در بخش مصاحبه از والدین، در پاسخ به این سؤال (آیا کودک شما در دوران کرونا مسئولیت‌پذیر بوده است یا نه)، والدین بر عکس معلمان از وجود چنین چالشی (کمبود مسئولیت‌پذیری) در بین کودکان خود خبر ندادند و آنها بر این باور بودند که کودک آنها مسئولیت‌پذیر بوده است که در این پژوهش دلیل این تضاد در پاسخ معلمان و والدین، از طریق مصاحبه با متخصصان روشن گردید؛ لذا والدینی که کودک خود را مسئولیت‌پذیر خطاب کرده بودند، علت را وجود عواملی همچون الگو بودن در مسئولیت‌پذیری برای کودک خود، احترام به اعضای خانواده، دادن مسئولیت‌های کوچک از سنین کم به کودک خود در خانواده، تشویق برای انجام مسئولیت‌های خود، آگاهی دادن نسبت به نقش مسئولیت‌پذیری در زندگی او، محبت کردن، بازخواست و پیگیری مسئولیت‌های محول شده و نقش الگویی خوب برای فرزندان معرفی کردند درحالی‌که والدینی که نظر عکسی با سایر والدین داشتند و یقین داشتند که کودکان آنها با چالش مسئولیت‌پذیری مواجه هستند، دلیل این رفتار را مسئولیت ندادن به او در سنین کودکی در جمع خانواده، عدم وجود پیگیری و سخت‌گیری در امور محول شده به او، مهیا بودن خواسته‌های کودک در زندگی بدون هیچ تلاشی از طرف خود و محبت بیش از حد به کودک بیان کردند که با تحقیقات رضایت (۱۴۰۰) و دودمان (۱۳۹۷) تا حدودی همسو است. در ادامه طبق یافته‌های مصاحبه، والدین راهکارهایی را برای سوق‌دادن فرزند خود به مسئولیت‌پذیری همچون محبت کردن به او، توضیح وظایف و اجبار آن به‌صورت غیرمستقیم و واقف ساختن نسبت به مسئولیت‌ها، سعی در انجام وظایف خود به‌عنوان الگو برای فرزندان، کنترل رفتارها،

تشویق، واکنش جدی و سخت‌گیری از طرف والدین به میزان متعادل، درد و دل کردن و صحبت با کودکان، واگذارکردن مسئولیت به کودک در خانواده و پیگیری آن و مشارکت دادن کودکان در کارها پیشنهاد کردند. یافته‌های به‌دست‌آمده به‌طور کلی با نتایج تحقیقاتی همچون جامعی (۱۳۹۹)، رودریگز - گومز و همکاران (۲۰۲۲) و ایوری و همکاران (۲۰۱۵)، تا حدودی همسو است و در این تحقیقات بر نقش والدین و خانواده در بهبود میزان مسئولیت‌پذیری فرزندان تأکید شده است. برای مثال ایوری و همکاران (۲۰۱۵)، معتقدند هر چقدر خانواده از کارکرد و عملکرد مطلوب‌تری برخوردار باشد، میزان مسئولیت‌پذیری فرزندان افزایش می‌یابد. از این رو، برای بهبود مسئولیت‌پذیری فرزندان، باید والدین عملکرد بهتری از خود نشان دهند و برای داشتن عملکرد بهتر، مطالعه در این زمینه و کسب اطلاعات و دانش از افراد متخصص و منابع علمی می‌تواند راهگشا باشد.

در نهایت در بخش اول سؤال از متخصصین، درباره علت تفاوت دیدگاه والدین و معلمان نسبت به مسئولیت‌پذیری کودکان، دلایلی توسط متخصصان همچون داشتن تفاوت دیدگاه در تعریف و مفهوم مسئولیت‌پذیری، تفاوت در درک اهمیت مسئولیت‌پذیری، سرپوش‌گذاشتن بر کاستی‌های کودک توسط والدین و مهرورزی به کودک و علاقه وافر به آنها مطرح شد و در ادامه متخصصان برای افزایش مسئولیت‌پذیری در کودکان برای والدین و معلمان و در کل به نظام تعلیم و تربیت کشور راهکارهایی همچون ارائه الگوی مناسب مسئولیت‌پذیری، تفهیم مفهوم مسئولیت‌پذیری و تأثیر آن، تشویق به انجام کارها توسط کودک، مسئولیت‌سپاری در محیط خانواده، مسئولیت‌دادن به دانش‌آموزان در مدرسه، نوشتن قوانین مسئولیت‌پذیری، واگذاری مدیریت زندگی شخصی به خود فرد، عدم سرزنش و امر و نهی در انجام کارها، عدم محبت وافر به کودک و عدم تکلیف‌دهی و وظیفه‌سپاری به صورت کلی و مبهم برای ارتقای میزان مسئولیت‌پذیری پیشنهاد دادند. لازم به ذکر است که در مقایسه با تحقیقات، برخی از این راهکارها توسط پژوهشگران مورد تأکید قرار گرفته است. برای مثال ارائه الگوی مناسب مسئولیت‌پذیری به کودک همسو با تحقیق طهرانی مقدم و شریعت باقری (۱۳۹۶)، مسئولیت‌سپاری در محیط خانواده همسو با تحقیق رضایت (۱۴۰۰) و مسئولیت‌دادن به دانش‌آموزان در مدرسه

همسو با تحقیق گلاسر (۱۳۸۴) است. رومی و همکاران (۲۰۰۹) نیز در پژوهشی با عنوان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزی و نظم و انضباط کلاس نشان دادند، معلمانی که از تکنیک‌های انضباطی فراگیر بیشتری استفاده می‌کنند، دانش‌آموزانی دارند که مسئولیت بیشتری را برای رفتار خود و رفتار همسالان خود می‌پذیرند؛ بنابراین طبق یافته‌ها می‌توان اذعان داشت که مشکلات رفتاری دانش‌آموزان خیلی مواقع ریشه در نحوه رفتار معلمان، والدین و در محیط خانه و مدرسه و نحوه برخورد اطرافیان با آنها و... دارد، اینکه گاهی شاهد ضعف مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزی هستیم، همیشه علت مشکل رفتاری در خود دانش‌آموز نیست و باید در این زمینه اطلاع‌رسانی صورت پذیرد و با ایجاد دوره‌های آموزشی برای معلمان و والدین و حتی مجریان امر تعلیم و تربیت آنها را در زمینه مشکلات رفتاری دانش‌آموزان آگاه ساخت.

باتوجه به نتایج حاصل از این پژوهش، می‌توان پیشنهادها زیر را ارائه داد:

۱ در این پژوهش، برای چالش‌ها و مشکلات موجود در ارتباط با مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان راهکارهایی ارائه گردید که به مسئولین آموزش و پرورش، معلمان و والدین توصیه می‌شود که از آنها برای غلبه بر چالش‌های موجود استفاده کنند. ۲ پیشنهاد می‌شود که برای معلمان دوره‌های مختلف ضمن خدمت و... برای آشنایی آنها با نحوه برخورد با دانش‌آموزان در جهت ارتقای مسئولیت‌پذیری آنها اجرا شود. ۳ پیشنهاد می‌شود برای خانواده‌ها نیز کارگاه‌هایی با موضوع آشنایی با نحوه و چگونگی پرورش کودک مسئولیت‌پذیر توسط افراد متخصص برگزار شود. ۴ پیشنهاد می‌شود در جلسات انجمن اولیا و مربیان، فرصتی فراهم شود تا والدین دانش‌آموزان مسئولیت‌پذیر تجارب خود را با دیگران در میان بگذارند.

منابع

ایمان، محمدتقی؛ مرادی، گلراده (۱۳۹۰)، *بررسی رابطه بین مسئولیت اجتماعی و رفتارهای مطلوب اجتماعی جوانان*، مجموعه مقالات همایش ملی مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان، پژوهشکده علوم اجتماعی دانشگاه شیراز.
 آخوومه، محمد (۱۳۹۱)، *ساخت و اعتباریابی پرسش‌نامه مسئولیت‌پذیری چندبعدی بر مبنای متون اسلامی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت.

- باقری، خسرو (۱۳۸۷)، *درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران*، جلد ۱، چاپ دوم، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- باقری، خسرو (۱۳۷۴)، *نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی*، تهران، انتشارات مدرسه.
- بخشی، حسوین (۱۳۸۸)، *بررسی میزان اثربخشی مسئولیت‌پذیری به شیوه واقعیت‌درمانی، بحران هویت دانش‌آموزان دختر متوسطه شیراز*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- بهرامی، فاطمه؛ ملکیان، حسین؛ عابدی، محمدرضا (۱۳۸۳)، *بررسی و مقایسه راهکارهای افزایش مسئولیت‌پذیری در بین دانش‌آموزان دوره راهنمایی شهر اصفهان*، آموزه، ۱۷، ۶۴-۷۲.
- پروری، پیمان (۱۳۹۸)، *خوانشی نواز روش پدیدارشناسی؛ بنیان‌های فلسفی، رویکردها و چارچوب اجرای تحقیق پدیدارشناسی*، مطالعات جامعه‌شناسی، ۱۲ (۴۴)، ۸۷-۱۰۶.
- حیدری‌زاده، سمانه سادات (۱۳۹۸)، *بررسی رابطه بین مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی با عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر دبیرستان‌های شهرستان یزد*، پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری، ۴ (۳۳)، ۴۱-۵۶.
- جامعی، زلیخا (۱۳۹۹)، *بررسی رابطه شیوه‌های فرزندپروری بر میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان*، پژوهش‌نامه اورمزد، ۵۱ (۲)، ۱۶۲-۱۷۸.
- حسینی قمی، طاهره (۱۳۹۱)، *مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان*، مجله رشد آموزش، ۸ (۲)، ۱۶-۱۹.
- خدابخشی، مهدی؛ عابدی، محمدرضا (۱۳۸۸)، *بررسی روش‌های افزایش مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان دوره راهنمایی شهر شهرضا در سال تحصیلی ۱۳۸۴-۸۵*، مطالعات روان‌شناختی، ۵ (۱)، ۱۳۸-۱۱۳.
- خرم‌دل، سکینه (۱۳۹۳)، *بررسی رابطه بین عزت‌نفس، خودمختاری و انصاف با مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان*، فصلنامه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، ۲ (۲)، ۱-۵.
- دودمان، پروانه (۱۳۹۷)، *رابطه شیوه‌های فرزندپروری والدین بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهرستان مهر*، سال ۱۳۹۵-۱۳۹۴، مجله دانشگاه علوم پزشکی قم، ۱۲ (۴)، ۶۰-۵۱.

رضایت، فاطمه (۱۴۰۰)، *راهکارهای افزایش مسئولیت‌پذیری در بین دانش‌آموزان دوره ابتدایی در زمان پاندمی کرونا*، نخستین همایش ملی ایده‌های کاربردی در علوم تربیتی، روان‌شناسی و مطالعات فرهنگی، بوشهر.

رضایانی نژاد، رحیم؛ نظری، سمانه؛ ملائی، مینا (۱۳۹۵)، *مقایسه سطوح مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان ورزشکار و غیرورزشکار بر اساس مدل TPSR*، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های کاربردی در مدیریت ورزشی، ۵(۲)، ۹۷-۱۰۸.

ستوده، هدایت‌الله (۱۳۷۸)، *روان‌شناسی اجتماعی*، تهران، انتشارات آوای نور. سند تحول بنیادین (۱۳۹۰)، *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران*، تهران، شورای عالی انقلاب فرهنگی.

شفیع‌آبادی، عبدالله؛ ناصری، غلامرضا (۱۳۸۰)، *نظریه‌های مشاوره و روان‌درمانی*، چاپ هشتم، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.

شفیعی، صابر؛ علی‌دادی، فرامرز؛ زاده صفری، صغری (۱۴۰۰)، *بررسی مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان*، فصلنامه مطالعات و تحقیقات در علوم رفتاری، ۳(۶)، ۶۶-۷۴.

طهرانی مقدم، حامد؛ شریعت باقری، محمدمهدی (۱۳۹۶)، *مسئولیت‌پذیری و راهکارهای ارتقای آن در نوجوانان دانش‌آموز*، کنفرانس ملی پژوهش‌های نوین ایران و جهان در روان‌شناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی.

عباس‌زاده، محمد (۱۳۹۱)، *تأملی بر اعتبار و پایایی در تحقیقات کیفی*، نشریه جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۳(۱)، ۱۹-۳۴.

کلمز، هریس؛ بین، رینولد (۱۳۸۵)، *آموزش مسئولیت به کودکان*، ترجمه پروین علی‌پور، چاپ هفتم، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.

گودرزی، اکرم؛ دیالمه، نیکو؛ احمدی زمانی، زهرا (۱۳۹۸)، *تبیین عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان بر اساس رساله حقوق امام سجاد (ع) با تأکید بر نقش مدرسه*، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۴(۲)، ۶۵-۹۸.

گلاسر، ویلیام (۱۳۸۴)، *مدارس بدون شکست*، ترجمه ساده حمزه، چاپ چهارم، تهران، انتشارات رشد.

مصیبی، ملیحه؛ رضاپور میر صالح، یاسر؛ بهجتی اردکانی، فاطمه (۱۴۰۰)،
مشکلات و چالش‌های آموزش مجازی در دوران شیوع ویروس کرونا در مقطع
ابتدایی، آموزش پژوهی، ۷(۲۷)، ۱۰۸-۸۷.
ملکی، جلال (۱۳۸۵)، *نابرده رنج... کوشش و مسئولیت‌پذیری*، تهران، انتشارات
جیحون.

- Everri, M., Mancini, T., & Fruggeri, L (2015), *Family functioning, parental monitoring and adolescent familiar responsibility in middle and late adolescence*. Journal of Child and Family Studies, 24(10), 3058-3066.
- Creswell, J, W (2007), *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. Thousand oaks, ca; sage publications.
- Hassel, H., & Lourey, J (2005), *The Dea(r)th of Student Responsibility*. College Teaching, 53(1), 2-13, DOI: 10.3200/CTCH.53.1.2-13
- Moustakas, C. E (1994), *Phenomenology research methods*. Thousand Oaks, Ca: Sage Publications.
- Romi, S., Lewis, R., & J. Katz, Y (2009), *Student responsibility and classroom discipline in Australia, China, and Israel*. Compare: A Journal of Comparative and International Education, 39(4), 439-453, DOI: 10.1080/03057920802315916
- Rodríguez-Gómez, S., López-Pérez, M. V., Garde-Sánchez, R., & Arco-Castro, L. (2022), *Increasing the commitment of students toward corporate social responsibility through higher education instruction*. In the International Journal of Management Education, 20(3), 100710, <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2022.100710>
- Strauss, A. L. & Corbin, J (2008), *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for developing Grounded Theory (3rd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Torre Gibney, D., Preston, C., A. Drake, T., Goldring, E., & Cannata, M (2017), *Bringing Student Responsibility to Life: Avenues to Personalizing High Schools for Student Success*. Journal of Education for Students Placed at Risk (JESPAR), 22(3), 129-145, DOI: 10.1080/10824669.2017.1337518
- Vitto, J M (2003), *Relationship-driven Classroom Management: Strategies That Promote Student Motivation*. Thousand.

